

besede dobila v okrilju protifašističnega boja v prvi vrsti pomen propagandnega gradiva in da pesništvo po splošno uveljavljenih kriterijih ne presega umetniškega povprečja, "saj so avtorji nasproti umetnosti, ki je predvidena za trajanje, večinoma dajali prednost kratkemu intenzivnemu vplivanju svojih besedil pred počasno rastočim trajnim delovanjem"; obenem avtorica sprejema oceno Z. Kasača, kakršno je ta podal za slovaško odporniško pesništvo, namreč, da pa je "s stališča konkretnega družbenega položaja, v kateri je nastala (namreč pesniška ustvarjalnost) in s stališča funkcije, ki jo je izpolnjevala, /.../ izrednega pomena" (str. 356). Izrazi še mnenje, da bo celostno oceno odporniškega pesništva mogoče podati takrat, ko bo proučeno tudi pesništvo protipartizanske strani ali pesništvo, ki je nastajalo v podobno travmatičnih razmerah, npr. med prvo svetovno vojno.

Knjiga *Iz kaosa kozmos* izkazuje izjemno avtoričino študioznost in poglobljenost. Podatka, da je besedilo opremljeno z okoli 4000 opombami in da najdemo med množico uporabljene literature tudi temeljno literaturo o evropskem odporniškem pesništvu in literaturo vse tja do Svetega pisma in Exuperyjeve pravljice Mali Princ, prepričljivo govorita sama po sebi.

Naj zaključimo z ugotovitvijo, da se delo odlikuje tudi po izjemni sistematičnosti ter izbornem jeziku, to podoba pa žal prepogosto kvarijo številne tiskarske napake (npr. desetine stavkov, ki se začenjajo z malo začetnico).

Vida Deželak-Barič

Jera Vodušek Starič: "Dosje" Mačkovšek. Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana 1994, 235 str. (Viri št. 7)

Pod tem za zgodovinpisje nenavadnim imenom se skriva prva prava zbirka gradiva Osvobodilni fronti nasprotujočega tabora in to predvsem njegove liberalne smeri. Ta je bila, kolikor je mogoče soditi počez, manj prežet s sovraštvom do komunizma v vseh njegovih pojavnih oblikah, hkrati pa bolj obremenjen z jugoslovansko različico nacionalizma in vpet v legitimizem jugoslovanske države in režima.

Urednica Jera Vodušek Starič je v zbirki objavila izbor gradiva, ki je ostalo kot zapuščina ing. Janka Mačkovška v ljubljanskem arhivu Uprave državne varnosti in je od leta 1994 tudi uradno dostopno v Arhivu Ministrstva za notranje zadeve v Ljubljani. S tem je postal za širšo javnost evidenten v vsem svojem pomenu naslednji (poslednji?) obsežen korpus dokumentnega gradiva za čas 2. svetovne vojne. To gradivo je že (kot npr. Šmajdovo, Nagodetovo) in še bo razsvetlilo tudi marsikatero doslej še sivo liso v medvojnem slovenskem političnem življenju.

Janko Mačkovšek je bil ena vodilnih oseb liberalnega tabora na Slovenskem med 2. svetovno vojno. Kot gradbeni inženir je bil zaposlen na ljubljanskem magistratu, politično aktiven je bil že takoj po koncu 1. svetovne vojne; ukvarjal

se je zlasti z mejnimi vprašanji in bil celo ekspert Kraljevine SHS na pariški mirovni konferenci. V tridesetih letih se je posvetil predvsem delu v narodno-obrambnih organizacijah (Branibor, Družba Sv. Cirila in Metoda, Manjšinski inštitut). Kmalu po začetku vojne je triinpetdesetletni Mačkovšek iz dotodanje politične neizpostavljenosti prišel v prvi plan, saj se je vodstveni krog liberalnega oz. nacionalnega bloka z umikom dr. Alberta Kramerja in Ivana Puclja izpraznil. Mačkovšek je lahko predstavljal kot politično neomadeževana figura moža za nove čase, ki naj bi bil sprejemljiv za večino strank in skupin notranje razdeljenega liberalnega tabora, in bi jih lahko povezal. Prišel je v direktorij Jugoslovanske nacionalne stranke ter postal nato v začetku 1942 predsedujoči *Napredne delovne skupnosti*, koalicije strank in skupin liberalne usmeritve. Z njegovim imenom je tesno povezana *Slovenska zaveza*, neke vrste antipod Osvobodilni fronti, ki je nastala spomladi 1942 in delovala do jeseni 1943, nekaj mesecev na prelomu 1943/1944 pa le še kot glava brez telesa. Ker se je hkrati preko Mačkovškove zveze s Švico stekalo tudi obveščevalno gradivo mreže Vladimirja Vauhnikarja, je postal za nemško varnostno službo preveč izpostavljen; konec julija ali v začetku avgusta 1944 so ga aretirali v Ljubljani in po zaslišanjih odpeljali v koncentracijsko taborišče Dachau, kjer je umrl 31. januarja ali 1. februarja 1945. Ostalo pa je njegovo gradivo, ki ga je po vojni dolga desetletja proučevala, uporabljala in hranila služba državne varnosti.

Izbrano gradivo je razdeljeno v štiri večje sklope. Prvo poglavje vsebuje Mačkovškove zapiske iz prvega leta vojne, drugo poglavje zapiske in zapisnike sestankov Slovenske zaveze od aprila 1942 dalje, tretje korespondenco Mačkovška in njegove švicarske zveze dr. Vladimirja Mislija, četrto pa izbor gradiva, ki ga je ustvarila ali imela na razpolago Slovenska zaveza in Napredna delovna skupnost.

Prvo poglavje govori o avtorjevem doživljanju prvih mesecev okupacije. Sam je prebil skoraj štiri tedne v preiskovalnem zaporu, nato pa nadaljeval z zapisi o političnem dogajanju v svojem krogu. Viden je odpor do italijanskega okupatorja, nasprotovanje ovajanju. Glavni motiv mu je spremljanje nemškega izganjanja Slovencev z Gorenjske in Štajerske; podatke in dokaze o tem početu so sistematično zbirali. Zapis med drugim v drugačni luči osvetljuje tudi demonstracije ob prevažanju izgnanih iz prvega vala skozi Ljubljano. Septembra se začnejo pojavljati prvi namigi o ilegalni organizaciji.

Drugo poglavje sestavljajo večinoma zapisi s političnih sestankov. Začenja se s kritiko temeljnih točk OF v liberalnem taboru, nato pa nadaljuje z vrsto lapidarnih zapisov o sestankih in pogovorih znotraj in zunaj liberalnega kroga. Po eni strani je bilo dogovarjanje usmerjeno v oblikovanje Napredne delovne (demokratične) skupnosti, na drugi pa v ustanovitev Slovenske zaveze. Ta osrednja organizacija naj bi bila nadstrankarska, na osnovi "gentlemanskega aranžmaja" iz marca 1942. Iz Mačkovškovega gradiva Slovenska zaveza nastaja kot vsezdružujoča (precej časa ohranjajo predvideno eno mesto v plenumu tudi za komuniste), s programom federativne ureditve kraljevine, s socialnim programom, naspro-

tujoča kolaboraciji: "Glavni cilj je Zedinjena Slovenija v Kraljevini Jugoslaviji, ki bodi kot enotno gospodarsko področje urejena federativno in na demokratičnih in socialnih pravičnih osnovah." (7.5. 1943, str. 70). Vendar pa prav iz teh zapisnikov vidimo, zakaj ni nikoli zares zaživela: obremenjena je bila z vprašanjem delitve resorjev oziroma vpliva. Kot nadstrankarska predvsem Slovenski ljudski stranki ni bila glavni interes; bila bi, če bi v njej (plenumu in odboru) imela večino, pač v skladu s predvojnimi volilnimi izidi, ki naj bi bili po njenem odločujoči. Na to pa ostali niso želeli pristati, opozarjajo celo, da je prav v tem vzrok predvojnih nezdravih političnih razmer. Njihov zaželeni in predlagani model je bilo uravnoteženo zastopstvo treh krogov. Tako so potekali meseci v političnem izčrpavanju in preigravanju številnih variant za sestavo vodilnih teles. Razen tega jih je mučilo tudi vprašanje, kako prilagoditi slovensko situacijo (prevlada političnih ljudi nad 'vojaki') razmeram v štabu Draže Mihailovića, kjer so prevladovali slednji in je bil "politični odbor" svetovalno telo "komandanta kraljeve vojske v domovini". Končno so sklenili, da bo Slovenska zaveza politični forum, ki podpira *Komando za Slovenijo*, prevzame skrb za prehrano, finance, na seje Komande pošilja zastopnike in si pridržuje pravico, da izrazi svoje pomisleke ob njenih sklepih, ob koncu vojne pa prevzame politično upravo v Sloveniji.

Spomladi 1943 je Zaveza dokončno izključila iz svojih kombinacij za komuniste rezervirano mesto, na sejah pa se pojavi nova tema - doseči z OF sporazum o prenehanju medsebojnega spopadanja. Ta problem sicer ni neznan; podobno iniciativo je začel tedaj tudi Lojze Ude, ki se je obrnil na Albina Šmajda in IOOF (prim. L. Ude: *Moje mnenje o položaju; članki in pisma 1941-1944, Ljubljana 1994*), vendar pa ga Zavezino gradivo dopolnjuje v pomembnem delu, kjer se kaže, da je iniciativa prišla od Slovenske zaveze in še prej od emigrantske vlade.

Obdobje okoli kapitulacije Italije je bilo usodno tudi za Slovensko zavezo. Nanjo je pogubno vplival razpad vaških straž, uničenje četnikov v Grčaricah, porazi na Turjaku in pri Zapotoku. SLS se še vedno ni izrekla, zato je izstopila *Napredna delovna skupnost*, nato *Stara pravda*, razpadla je tudi sama *Napredna delovna skupnost*. Temu se je pridružila še finančna kriza, saj je Mačkovšek izvedel, da je jugoslovanska emigrantska vlada nakazovala Zavezi veliko več denarja (50.000 Sfr mesečno) kot pa ga je ta dejansko dobila, kar je poglobilo razdaljo do SLS. Šele po nekaj mesecih je Zaveza obnovila delo, vendar le v obliki izvršnega odbora, razprave o sestavi organov pa so se nadaljevale.

Tretje poglavje zajema Mačkovškovo korespondenco s Švico. V Ženevi je bil dr. Vladimir Miselj, ki je gradivo posredoval dalje vladnim krogom v London. Mačkovšku in Zavezi je to bil glavni kanal za občevanje z vlado, po njem pa so šla tudi številna obveščevalna poročila Vauhnikove skupine. V poglavju je urednica zbrala zgolj korespondenco, medtem ko je v četrtem poglavju objavila še najzanimivejša poročila, ki so šla kot priloge k pismom. Zadeve, ki jih korespondenca, poleg običajnih tehničnih modusov, obravnava, se v določeni meri

dopolnjujejo oz. podvajajo tudi z zapisniki sestankov, zbranimi v prejšnjem poglavju.

Naj opozorim le na nekaj zanimivejših momentov. Tako izvemo za pre-mišljevanje, da bi jeseni 1942 postavili rezervno ekipo, ki naj bi stopila v kolaboracijo z Italijani, kar je svetoval tudi Draža Mihailović (str. 118). Nato večkrat naletimo na razočaranje ob dejstvu, da so zahodni zavezniki sprejeli narodnoosvobodilno gibanje. "Tu na londonski radio ljudje ne dajo mnogo, odkar oddaja Titova sporočila o dogodkih v Sloveniji. Zato zelo pada prestiž zaveznikov." (16. 4. 1944, str. 134). Neverjetno nanje deluje novica o razkolu med oficiriji v emigraciji, ko se jih del odloči za Tita. Korespondenca se konča z novico o podpisu premirja med partizani in Nemci v Gorici.

Četrto poglavje nosi naziv *Priloge*, vendar pa gre za integralni del tvarine. V njem so zbrani najpomembnejši dokumenti: deklaracije, politična poročila, politični načrti, ki so nastali v krogu Slovenske zaveze. V kronološkem redu segajo od "londonskih točk" do poslednjega Mačkovškovega zapisa o razmerju s SLS julija 1944. Nekoliko iz konteksta, ne pa nepotrebno, je avtorica objavila še spomenico Črtomirja Nagodeta *Naše meje*, ki jo je Mačkovšek poslal vladi v London maja 1943. Referat kaže, čeprav strogo strokoven, na politično razmišljanje o slovenskih mejnih zahtevah v tem krogu.

Vsekakor predstavlja zbirka gradiva pomemben vsebinski korak v izdajanju virov za to najobčutljivejše in najbolj kontroveržno obdobje novejše slovenske zgodovine. Zbirko je mogoče do neke mere vzporejati z zbirkama *Jesen 1942* ali *Fašisti brez krinke*, ki torej prikazuje notranjepolitično življenje, razmerja in gibala - to pot v liberalnem taboru, le da daje struktura objavljenega gradiva še več vpogleda v notranjo dinamiko. Glede na razpoložljiv prostor je to seveda le izbor najzanimivejšega. Posebej je zbirki treba šteti v dobro, da vsebuje več vrst dokumentacije - tako tiste, ki kaže na organizacijsko gibanje v taboru (organizacijsko nedoraslost in celo nesposobnost tabora, ki je nasprotoval OF), kot tudi njihove temeljne politične dokumente in hkrati notranjo korespondenco, ki nam da občutiti dejanski način razmišljanja in delovanja.

Avtorica je poskrbela za veliko opomb o vpletenih osebah; pogosto se ob tem sklicuje na lastne komentarje v Sirčevih spominih (Ljubo Sirc: *Med Hitlerjem in Titom*, Ljubljana 1992); te so razvidne tudi iz dodanega kazala oseb. Glede na lapidarnost mnogih virov bi si želeli tudi več vsebinskih komentarjev, ki bi manj poučenim bralcem pokazali na kontekst gradiva, vendar pa bi to - kot nam je sugerirala avtorica zbirke v uvodu - bilo v pogojih, ko še ni raziskovalno razčiščeno vsaj osnovno dogajanje v tem taboru, prezahtevno dejanje.

Damijan Guštin